

JULIUS (VON?) REVICZKY VAGY REVICZKY GYULA?¹
A NOCH EINMAL ÚJRASZÜLETÉSE

POLIGLOTT POÉTA

A máig sem szűnő értetlenségek sorozata látszólag Koroda Pali bosszantó tájékozatlanságával kezdődött.

„Azt is megmagyaráztam, hogy polyglott = soknyelvű² költő. (Aki görögül tud, kell, hogy mindjárt rájöjön.) Vagy író.” – fortyogott 1874. január 25-i keltezésű, Koroda Pálnak, tizenöt éves(!) unokatestvérének írt levelében³ Reviczky Gyula, aki éppen tizennyolc éves önmaga egyik legfontosabb bejelentését tette költői szerepvállalásáról. Hiába magyarázkodott később Koroda, hogy: „Polyglott írtad, különben mindjárt előszörre megértettem volna”,⁴ Reviczky nehezen tért napirendre a dolog fölé, több levelében is vissza-visszatért a hiányosságra, s minden keserűségét beleülte barátja leckéztetésébe.

Az történt ugyanis, hogy 1873 végén Reviczky eljuttatta néhány versét a marosvásárhelyi *Erdély* című újságnak,⁵ s december 11-én, az 50. számban meg is jelent ott a *Lajka nevenapjára*⁶ című verse. Egy héttel később, december 20-án, a Jókai szerkesztői neve alatt futó *Ústőkös* 51. száma az *Akit a Pegazus megrugott* című rovatában, (Lajka nevenapjára) alcímmel a következő bevezető szöveggel adta közre az amúgy valóban nem túl nagybecsű Reviczky-vers kifacsart változatát: „megjelent a kóbor journalisták, bukott geniek, félreismert lángelmék, hóbortos holdvilágfalók, nyakravalótlan borzas diák legények, ügyefogyott borbély tanoncok, Sréter Kálmánok,⁷ józantalan kántor-poéták asyliumában az [Erdély] czimű szépirodalmi nyomtatott papiros folyó évi december 11-ki számában.”

Reviczky az esetről 1873. december 31-i levelében számolt be Korodának: „Hol van *Lajka nevenapjában* a sok *csak* és *kövér csókok* (!)⁸? – A költemény úgy, amint »Erdély«-ben megjelent szebb. – És előbb nagyon szép

költemény volt? – Biz' az akkor nagyon silány volt, s mégis⁹ most is rosz. – Gépi munka volt az! – Különben már bucsút mondtam a magyar költészetnek. *Polyglott költő nem ér semmit. Német költő lettem.* – Ha érdekel német vers is jövő levelemben elküldöm egypár német költeményemet, Gáspárnak¹⁰ rájuk vonatkozó magasztalásaival együtt. – És micsoda jegyzetekkel s micsoda helyen jelent meg költeményem? Kérlek írd meg, mert épen az 50 szám vagy a postán veszett el, vagy el nem küldetett (hogy megjelent *Gáspár* által tudom.) Aztán »Erdély« már egészen respektábilis ujság. Veteránok is írhatnak belé, mint: *Szász Károly, Losonczy László, Medgyes Lajos, Mentovich F(erenc), Tolnai Lajos.* – Ha ezek írhatnak, mért nem egy kezdő?¹¹

A vers címzettje egyébként Reviczky pozsonyi diákéveinek szerelme, Jaross¹² Lajka volt, akire Koroda sok-sok évvel később így emlékezett: „E dalokat ahhoz a rövid kékruhás, ábrándos szőke leányhoz írta, kiről az [...] *Első szerelem* című ciklus¹³ szól. [...] Előkelő komáromvármegyei földbirtokos gyermeke volt; Pozsonyban rokonainál, egy ezredes családjánál töltött évenként néhány hónapot. A költő kileste: hol lakik, s hová szokott kijárni s mint az árnyék követte mindenüvé. A kis leány pedig észrevette, mennyire érdeklődik iránta az ifjú, mert ábrándos, hosszú pillantással üdvözölte, valahányszor vele találkozott. De soha egy szót sem beszéltek egymással.”¹⁴

Reviczky – jórészt az asztalfióknak és legbizalmasabb barátainak szánt – verseiben epekedett ugyan ideálja után, aki talán nem is tudott magyarul, de egy-két beavatott barátján kívül a világ előtt féltőn és szemérmesen próbálta titkolni szerelmét. 1873. december 16-i levelében, mikor ő már nem is Pozsonyban lakott, megbántottan rótt fel Korodának: „Tehát Guido elmondott mindent, hogy te mondtad neki, miszerint én L-ába szerelmes vagyok, hol lestem mindig sat. [...] Nem képzeled, mennyit rontott ez le a bizalombul.”

Dombi Márk később a Lajka-szerelem legizzőbb élményét így összegezte: „Lajka szerelmének legfőbb bizonyítéka az a tény volt, hogy egy alkalommal, mikor az ifjú költő szakadó esőben lakásuk előtt elsétált, a leány plédjében kiállt az erkélyre.”¹⁵

Évek múlva Reviczky levélben kereste meg Lajkát, szerette volna neki ajánlani első verseskötetét. A lány nem válaszolt. Valószínűleg fogalma sem volt, ki küldhette a levelet.

POLIKRÓM MEGÍTÉLÉS¹⁶

Koroda azon állítását, amelyet egyébként későbbi, nyomtatásban megjelent visszaemlékezéseiben¹⁷ mindig megerősített, azaz, hogy Reviczky abból az *Üstökös*-féle,¹⁸ kisstílű tréfa szülte sértettségből akart német költő lenni, nyilvánvalóan önmaga sem hitte teljes szívvel, s a magyarázatnak lehetett egy kevésbé publikus változata is. Hiszen Reviczky közvetlenül az inkriminált esetet követően, 1874. január 25-i levelében is tudósítja arról, hogy az *Erdély*be magyar nyelvű verseket küldött: „Két versemet beküldtem tennap az »Erdély«-be. Nem tudom megjelennek-e. Ha igen, R. betűvel. Egy pár technikai javítást tettem rajtok.”

Paulovics Istvánnak Babits által¹⁹ meglehetősen fanyalogva fogadott 1910-es Reviczky-életrajza egy mára már elveszett, 1873. január 8-án kelt, Boruta Pálhoz, pozsonyi önképzőkori barátjához írt Reviczky-leveleből idéz, mely szintén azt mutatja, hogy Reviczky nem vehette annyira a szívére a dolgot: „Cifra élményem volt. Ágai Adolf²⁰ az *Üstökös*ben az *Akit a Pegazus megrúgott*-rovatban »Lajka nevenapján« költeményemet hozta kigúnyolva és eltorzítva. Mászor nagyon sértett volna s pláne, hogy éppen ezt, jelenlegi kedélyhangulatomban azonban csak nevettem fölötte. Csak cincogjanak!”

A valótlan, ámde tetszetős történet azonban – mint ahogyan az lenni szokott – az egész szakirodalmon végigvonult, s egyre színesedett, mint azt például Feleki Sándor visszaemlékezése példaszerűen mutatja: „Volt idő, midőn Reviczky elhatározta, hogy német költő lesz. Technikai akadályokba nem ütközött szándéka, mert a német nyelvet ép oly zengzetesen, folyékonyan kezelte, mint a magyart. Eme elhatározásra az birta, hogy a hetvenes évek kezdetén – midőn Reviczky verselni kezdett – a magyar lapok igen mostohán fogadták költeményeit. Ő vele is megtörtént az, ami ismeretlen nevű költőkkel meg szokott történni, hogy verseit figyelembe sem vették. Hozzájárult még az is, hogy a Borsszem Jankó (!) 1873-ik évfolymában parodizálta egyik, Lajkához szóló költeményét. Mindezeket elkeseredve, 1874-ben elhatározta, hogy német költő lesz. [...] Ő nem akart végkép a német múzsa szolgálatába lépni, csak babérokat óhajtott a külföldön szerezni, hogy

később magyar költeményeit több érdeklődéssel fogadják a magyar lapok és a közönség.”²¹

Egy másik, dátum nélküli, 1874-ben Reviczkynek írt Koroda-levél hivatkozása arról tanuskodik, hogy Reviczky egyrészt már korábban is fontolgathatta a német nyelvvasztás lehetőségét, másrészt – valamely mára már elveszett levelében – bővebben is írhatott indokairól: „Egy régebbi leveledben magad írtad, hogy azért nem írsz magyarul, mert nem akarod, hogy az alak folytonos küzdelemben legyen a formával.”

Részben ezt a verziót látszanak erősíteni Paulovics patetikus felkiáltása és a könyvében idézett, mára már eltűnt, megsemmisült Reviczky-levélrészletek is: „Nem kell neki semmi reális pálya (a dal világáig maradjon csupán az övé, nem kíván ő mást sohasem). – Kizárólag az irodalomnak akar élni. Tanulni éjjel-nappal. Érzi magában a tehetséget; egyetlen vágya, álma van csupán: a dicsőség! [...] El is határozza, hogy lemond a magyar költészetről s a némethez folyamodik. Magyarul csak prózát fog írni. (Boruta Pálhoz,²² Garamújfalú, 1873. nov. 27.) Meg is mondja az okát, miért: »Ich bewundere selbst meine Technik in deutschen Gedichten. Wie viel ich im Magyarischen herumkoppelte, ohne auf einen grünen Zweig zu gelangen! Ich bin in meine deutschen Gedichte fast vernarrt.« (Magam is bámulom a technikámat német költeményeimben. Mennyit bajlódtam a magyar nyelvben, anélkül, hogy zöldágra vergődtem volna!²³ Egészen bolondja vagyok német verseimnek. [...] Aztán, minden patriotisticus magyarságom mellett, gondolkodásom nyelve a német, mert atyámmal mindig így beszéltem!)”²⁴

Az 1870-es évek közepe táján közelebbi költőbarátai nagy részének szemében Reviczky német verselőnek lett elkönyvelve. Kiss József például 1875. május 2-án, felfedezettjének, Gáspár Imrének küldött levelében így emlegette: „Az Anthológia tartalomjegyzékét átadtam Reviczkynek, kit én igen szeretek. Kedélyes jó gyermek. Inkább német, mint magyar, dacára, hogy magyar versei szebbek, mint a németek.”²⁵

A Reviczkyre emlékező személyes barátok mindegyike megemlíti te szenvedélyes vonzódását a német nyelvhez. Hosszú évekkel később Milkó Izidor például ezt írta róla: „Reviczky büszke volt a német tudo-

mányára. Csodálatos is volt, hogy autodidakta létére szinte a tökéletességig elsajátította ezt a magyaroknál akkoriban éppen nem népszerű nyelvet. Szeretett német költőkből (Goethéből, Heinéből és Lenauból) idézni s német mondatokkal tarkítani a beszédét.”²⁶

Gáspár Imre, aki 1872-től 1874 nyaráig óriási hatással volt Reviczkyre, leveleiben éveken keresztül szinte stilisztikai mesterkurzussal taníttatta ugyan Reviczkyt a magyar költészet nyelvére és fogásaira, minduntalan kiderül azonban, hogy belső meggyőződése szerint: „Ön *német* költő, kedvesem!”, mint azt 1873. december 12-én kelt levelében írta. Hogy Gáspár tökéletesen félreértette és nem ismerte fel Reviczky alapvető jellemzőjét, vagyis mérhetetlen költészeti becsvágyát, mutatják Gáspár Reviczkynek és barátainak írt levelei, melyekből egyértelműen kiviláglik, hogy Gáspár, aki – a némiképp rossz ízű – nagy irodalmi szervező, „agitatórikus propagátor”,²⁷ sőt „svindler”²⁸ hírében állt, Reviczkyt az új nemzedék hivatalos német tolmácsolójának, poétai kísérleteik külföldi hírnökének szemelte ki. Módszeresen próbálta elterelni az egyéni német verseléستől, s sosem szűnt meg felhívni a figyelmét, hogy német verseit még ne adja ki keze közül, várjon néhány évet publikálásukkal, addig is mások verseinek fordításain „gyakoroljon”. Ennek megfelelően Reviczky németre másoktól fordított költeményeit általában hozsannával fogadta.²⁹ 1875. december 16-i levelében – példaképpen – ezt írta: „...elforgácsolod magadat! Ne írd Te vidéki lapokba, gyűjtsd műfordításaidat kötetbe, s’ állíts össze életrajzos, fordított anthológiát, p. o. a forradalom utáni nemzedékből.” Gáspár még évekkel később is szívósan küzdött terve megvalósításáért. Egy még későbbi, Komjáthy Jenőnek küldött levelében panaszkodik Reviczky: „Mit csinál Gáspár? Erővel ki akarja nyomtatni német fordításaimat. Persze nem kell; 78 előtt nem adok ki semmit, s akkor is (ha sikerül a pályázat³⁰) legelőször is verseimet s utánok a regényt.”³¹

Gáspár sugallta Reviczkynek azt is (amit 1874 második felében végül is megtett), hogy keresse fel levélben Anastasius Grünt, azaz Auerperg bárót, az osztrák költészet idős atyját, s kérje segítségét az osztrák folyóiratokban való megjelenéshez. Grün költészete ugyan elég távol állhatott Reviczky költészeti elveitől és ízlésétől,³² ám kétségtelen, hogy

Grün nagy tekintélyű személye az osztrák folyóiratokbeli pozíciókereséshez kitűnő segítőtárs lehetett volna. De a Reviczky–Grün-história már egy újabb fejezet a Reviczky-biográfiában.

POLIGÉN ÉRZEMÉNY

Koroda tehát bizonyosan jóval többet tudhatott az ügyről, mint amit nyíltan terjesztett. Levelezésükből nyilvánvaló, hogy a német költőletkérdése folyamatosan – igaz, nemegyszer csak látens utalásokban – vissza-visszatérő téma volt kettejük között. Gáspárral ellentétben Koroda nem lelkesedett Reviczky elhatározásáért, még ha egyes német nyelvű versei nagyon is tetszettek neki. Kimondva, és sokszor kimondatlanul is hazafiúi kötelességére emlékeztette Reviczkyt. Egy keltezetlen, de 1874 elejére (január–február) datálható levelében döbbenten írja: „Nem értem azonban mért hagytad el szülőhonod költészetét, miért iparkodol az úgyis oly árva (de azért gyönyörű) hazai nyelv művelése helyett a gyűlölt idegennek szentelni erődet? Gyönyörű az a »Fr. Begräbniß«³³ és »Dahin«³⁴, de magyarban százszor szebb volna. Aztán mik voltak okaid? Mindenesetre valami nagyoknak kellett (lenniük, mert³⁵) történni hogy mi a hazaszeretetet végkép kitepte szivedből. Én ha biztosítanának, hogy, ha németül írok, Góthe leszek, nem írnék, ha tudnám, hogy a hazai irodalomnak annyit használok, mint – no kit említsek – Lisznyay. Ne hidd, hogy a közönynyel és gúnynyal nem kell megküzdened, ha *német* leszel!” Később felfedezett ugyan némi praktikus és a mindennapokban nem elhanyagolható, kajánkodásra serkentő előnyt a dologban: „Német verseid kiadása apochalis dolog read nézve. Ekkor méltán gúnyolhatod az új nemzedék költőit.”³⁶ De valójában ez semmit nem változtatott eredeti véleményén. Egy valamivel későbbi, keltezetlen levelében – Reviczkynek magyarázva – az őt lelkesítő legfontosabb eszmék között az istenfélelmet rögtön a hazaszeretet követi: „*Hazaszeretet*. Ez az önösség ellentéte, önmagunknak, énünknek tökéletes alávetése a közös üdvnek.”

Hogy-hogy nem, 1874 nyarától tényleg megsűrűsödnek Reviczky megjegyzései a hazafiúi feladatvállalásról és érzületről. „Fekete pápa-

szemen nézve, hiúság által gyötörtetve s a célt, oly messze-messzelevé-
se dacára, oly közelnek látva, mint a gyermek a szivárványt: ezek azok
az érzetek, melyek elfoglalnak. Fantázia, olvasás a mult időkből, mind
csak gyötreni tudnak. Ha mad. Récamier-, Delphine-, Staëlnérül s az-
tán Goethérül, Schillerrül, Byronrul olvasok, nincs képzelmed, mily
mondhatatlan vágy fog el akkor olyan lehetni s nem érezheted azt a
kínt, melyet az ember érez, ha látja, hogy csak a hiú önösség beszél be-
lőle. Sokszor szeretném, ha kétszáz, vagy legalább száz évvel előbb szü-
lettem volna. Aztán szeretnék francia vagy angol lenni s közbelép a
honvágy, a hazaszeretet érzelme.”³⁷ 1874 nyarától, a Gáspár-barátság
enyhültével valószínű, hogy Koroda véleménye valamelyest felértéke-
lődött. 1874 őszén pedig Reviczky a fővárosba utazott, s a garam-újfa-
lui szűkebb és családi légkörből a nagyvárosiasodó, lehetőségekkel
kecsegtető Budapestre érkezve módja nyílt, sőt elengedhetetlennek
tűnt más perspektívából, más szempontrendszerek szerint végiggon-
dolni választását.

Egy mára már szintén elveszett levelében tett fogadalma szerint:
„Nehezen váltam meg a magyar költészettől, de hisz szívem azért ma-
gyar lesz – végső leheletemig.”³⁸ S ebben bizonyosan lehetett igazság,
hiszen 1876. szeptember 25-én kelt levelében Bakalovich Emma³⁹ így
mentegetőzött előtte: „Midőn ma átolvastam válaszomat, majdnem el-
téptem, de már el akarom küldeni s ujat írni nincs időm, ezért kérem ne
nevessen ki, hogy jobban nem fejezhetem ki gondolataimat a magyar
nyelvben, de Önnek barátom, németül írni, nem vagyok képes. Ez nagy
bók, hazaszeretetemnél fogva!”

Mindenesetre Reviczky nem siette el a döntést. Több, mint négy
éven át gondolkodott felőle.

POLIFORM BÚCSÚ

Az 1874-es személyes megismerkedés nem tett jót a Reviczky–Gás-
pár-barátságnak. 1874 májusában, mikor Reviczky, a(z inkább) német
poéta Garam-Újfaluból Hajnik-Szliácsra, a Gáspár-birtokra érkezett,
hogy hosszas levelezés után végre találkozzon költő-levelezőtársával, a

hús-vér Gáspárban csalódott, s barátságuk – kisebb-nagyobb zökkenőkkel továbbdöcögött ugyan – ezután már nem a régi.⁴⁰ A hajniki látogatás azonban egy szempontból mindenképp felejthetetlen lett. A diákkorból óvatosan átmentett, dédelgetett és ideállá merevített Lajka-szelemmel itt számolt le végre önmagában.

Keltezetlen, 1874 május–júniusában írott levelében amellet, hogy tervezett német verskötetének tartalomjegyzékét is megadja, s ma már ismeretlen német verseiből idéz részleteket, sietett tudósítani Korodát: „Szerelmes vagyok ismét! Szerelmes fülig s képzelem, hogy szeretve is vagyok (meddig?... arra gondolni se merek.) – különös! Mielőtt tudtam, hogy ő létezik e világon, megírtam keresztnevét egyik versemben (Stammbuchblätter) s azt hogy – ami valóban – kacér. Csakhogy ő naív-kacér. Babonáim közé tartozik, hogy a költő *jós* (vates.) [...] Május 5-én, tehát a katastropha előtt írtam Noch einmal versemet (mely vers szörnyen tetszik az én szép Berthámnak) s valóban, akkor néhány napra rá – elszakadt! Elelmélázok ilyen dolgokon. – – –

Leírjam őt? – Ha Szász Károly *Angyal és Ördög*-éhez⁴¹ illusztrációt kellene képíteni, *Lajkát* venném az angyalnak, *Berthát* az ördögnek. – Ő szép mint az ördög! Fekete villogó szemek, fekete kuszált, arcba lóggó haj, kiegészíti a frappans kép e soraft (: prózában) [...] Ajkai félíg nyitvák, mintegy titkos vágytul égve!⁴² [...] S hogy a kép teljes legyen [...] 18 éves, s titoktartásod fogadása mellett mást is írhatok! – Megvagyok elégedve magammal is, mert első *reális* szerelmem. Ismerem őt s ez elég; bár ki tudja mikor látjuk megínt egymást! Díabolikus egy szépség! – De nem tarthatom tovább; ki kell az egésszel rukkolnom. – Lakik: *Hajnikon*, neve: *Bezezh Bertha*; *Gáspár Imre* unokatestvére hivatása: halhatatlanná lenni általam (Juj!) – Különben, két hónap mulva vacátió; majd tele beszélem füledet az én kis Bertácskával.”

A Lajka-kapcsolattól való végső búcsúzást előlegző, a vatesz-szereppel felruházott *Noch einmal* című vers⁴³ ma is megvan. Két változatban. Az egyik Reviczky kézírásával; 1874 májusában küldte el Korodának. A másik Koroda kézírásával, aki az egyik keltezetlen levelében lemásolta Reviczkynek a nyilván korábban hozzá eljuttatott költeményt. Egy keltezetlen, de valószínűleg ezután írt levelében a verset így méltatta: „»Noch einmal« pöngyola alakjában is gyönyörű vers volt, s töb-

bet ért mint több saját magad által nagyrabecsült versed.” (A két variáns a központozásbeli, az ékezetek jelzésében⁴⁴ való és a lábjegyzetekben feltüntetett eltéréseken kívül abban különbözik, hogy a Korodaféle másolat tartalmazza a feltehetően Koroda által javasolt, kismérvű javításokat.⁴⁵)

NOCH EINMAL

1. Bin ich dir auch nicht gut genug mehr,
Und lasst dich kalt mein Name jetzt;
So hör' doch meine Scheideworte,
Noch einmal nur und dann zuletzt.
Führt mich noch einmal süsse Träumerei,
Verklung'ne Saiten uns'rer Liebelei.
Dahin schwimmt leise auch der letzte Ton
Verachtung ist der heissen Liebe Lohn.
2. Du meine erste, einz'ge Liebe,
Die ohne Mackel, treu und rein;
Im Herzen war noch keine Sünde,
Ich war ein Kind noch, irdisch klein.⁴⁶
Führt mich noch einmal süsse Träumerei,
Verklung'ne Saiten uns'rer Liebelei.
Dahin schwimmt leise auch der letzte Ton
Verachtung ist der heissen Liebe Lohn.
3. Du gingst in Liebe mir voran stets,
Innig und sanft, wie sich's gehört;
Der Jungfrau Traum war's mehr, so lang' sie?
Von keinem and'ren Manne hört.
Führt mich noch einmal süsse Träumerei,
Verklung'ne Saiten uns'rer Liebelei.
Dahin schwimmt leise auch der letzte Ton
Verachtung ist der heissen Liebe Lohn.

4. Leb'wol! ein Kind, wie's Menschenherz ist,
 Spielt lang' auch mit der Liebe nicht...
 An deiner Gatten Brust verwelke
 Dein thränenheisses Angesicht.
 Führt mich noch einmal süsse Träumerei,
 Verklung'ne Saiten uns'rer Liebelei.
 Dahin schwimmt leise auch der letzte Ton
 Verachtung ist der heissen Liebe Lohn.

5. Wirst du dann meiner auch gedenken!
 Jaja!⁴⁷ Ich werd' es hören, sehn...
 Stolz wirst du sein, wenn meine Lieder
 Des Ruhms von Mund' zu Munde gehn.
 Führt mich noch einmal süsse [...] ⁴⁸
 Ver[...]ten uns're[]
 []ie[]

Az utolsó 4 sor a Koroda-másolatból kiegészítve:

Führt mich noch einmal süsse Träumerei
 Verklung'ne Saiten uns'rer Liebelei.
 Doch nie verklinget dieser letzte Ton:
 Unsterblichkeit ist deiner Liebe Lohn!

Két évvel halála után, a Reviczky-síremlék felállításának előestéjén Dr. Feleki Sándor, műfordító-szerkesztő orvos néhány német nyelvű Reviczky-vers magyarra fordításával tisztelgett Reviczky emléke előtt. Az inkább baráti-kegyeleti, mint mives műfordítói produktumnak minősíthető magyarított versek között a *Noch einmal* is helyet kapott *Csak egyszer még* címmel:

1. Ha már nem is kellek tenéked,
 Ha hidegen is hagy nevem,
 Hallgass mégis búcsuszavamra,
 Csak egyszer még s többé so'sem.

Csak egyszer még bár lelke hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.

2. Egyetlen és első szerelmem,
Te tiszta, hű, szeplőtelen,
Vétek nem lakta még a szíved
S álomvilág játszott velem.
Csak egyszer még bár lelke hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.

3. []⁴⁹

4. Isten veled! A szív, e gyermek,
Szeretkezést megún hamar.
Hervadni fog szép kedves arcod,
Körül ha zár a férfi-kar.
Csak egyszer még bár lelke hallana,
Szerelmünk elhalt édes dallama!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.

5. Emlékszel akkor én reám is?
Meglátom és meghallgatom azt.
Büszkélkedsz majd, dalom ha terjed
És nekem hírnevet fakaszt.
Csak egyszer még bár lelke hallana
Szerelmünk elhalt édes dallam!
E végső hang is halkán elpihen
S gúnykép cseng vissza szíved mélyiben.

POLIFÓN ELHALLGATÁS⁵⁰

A *német* költői szerep vállalásának kérdése máig a Reviczky-filológia egyik leghomályosabb, elhallgatásokkal, félreértésekkel és értetlenségekkel teljes területe. Mivel a Reviczky tervezte és több évig folyamatosan delgelgette német költeményekből összeállított verseskötet vázlata, tartalomjegyzéke és jó néhány verse kéziratban fennmaradt, illetve korabeli hírlapokból és folyóiratokból összegyűjthető, a Reviczky-kutatók és -szövegkiadók túlnyomó része ezeket vagy ezek egy részét bizonyíthatóan ismer- te, de legalábbis volt tudomása róluk, ezért eddigi elhallgatásuk érthet- lennek látszik. A kérdés kétségtől megglehetősen bonyolult, hiszen a vá- laszkeresés során nagyon szerteágazó irányokba kell indulnunk. Éppúgy meg kell küzdenünk számtalan és fáradságos textológiai elvi és gyakorla- ti gonddal, miként – csak példaképp – ideológiai vagy éppen a kiegyezés utáni idők Magyarországa nemesi, rendi magyarságtudatának, magyarság- vállalásának, illetve a korabeli asszimiláns népcsoportok nyelv- és nemzet- választási lehetőségeinek kevésbé vizsgált és feltárt problémáival.

Egyre inkább úgy tűnik, igaza lesz Szilágyi Mártonnak, aki egy ba- ráti beszélgetés során a probléma kapcsán azt a kijelentést tette, misze- rint: valószínű, hogy Reviczky esete rendkívül jól példáz valamit, csak még nem tudjuk, mit.⁵¹ Itt csak felsorolni tudom, mely irányokban ke- reshető nyoma vagy magyarázata a Reviczky-féle *nyelv- és nemzetválasz- tás* – legalábbis időszakos – *szétválásának*, végig nem feledve azt, hogy mindezen szempontok Reviczky fejében *tudatosan* akár meg sem fordul- tak vagy választásában egyáltalán nem játszottak szerepet.

1. Életrajzi jellemzők (felvidéki nemesi família, arisztokrata rokoni kör; törvénytelen származása, melyre 1872-ben, apja halálakor derült fény(anyja, a tót cselédlány, a németül beszélő nevelőanya és apa; bécsi gyermekévek; a német nyelvű Pozsony mint diákváros, a pozsonyi „ma- gyarosító” törekvések; az első, a második és a harmadik szerelem; német vagy németül és magyarul beszélő pozsonyi barátai; levelezése Gáspár Imrével és Koroda Pállal, hatásuk Reviczkyre; becsvágya; ifjúkori anti- szemita érzelmei és barátai, zsidó barátai)

2. Irodalmi próbálkozásai (pozsonyi magyar tanára: Kolmár József⁵² és német tanára, a történész Helmár Ágost; a pozsonyi önképzőkör; az

első diákkori, magyar nyelvű versének sikere; német olvasmányai, magyar olvasmányainak hiánya, nyelvi nehézségei a magyar verselésben, Gáspár „mesterkurzusa”; első műfordításkísérletének megjelenése: Lenóra; Arany és Gyulai, illetve A. Grün és R. Gottschall levélbeni megkeresése; 1874 ősze: hiábavaló budapesti elhelyezkedési kísérletek; a dettai termékeny és alkotásra serkentő évek stb.)

3. Irodalomszociológiai kérdések (az irodalmi kávéházak és baráti körök, csoportosulások szerepe; az új nemzedék generációváltási ambíciói és mozgalma; az irodalmi díjazás; író- és újságírólet a nagyvárosiasodó Budapesten; a tömegirodalom és az elit kultúra szétválásának problematikája, az irodalmi siker kérdése; helytalálás és lehetőségek a kiépülő irodalmi intézményrendszeren belül, az irodalmi regionalizmus következményei stb.)

4. Irodalomelméleti és esztétikai problémák (az irodalmi levelezés – mint a nyilvánosság fóruma – szerepének megváltozása; harc a népnemzeti irány ellen, a népiesség modernebb értelmezése; találkozási pontok az irodalmi kozmopolitizmussal; a műfordítás szerepe és közvetítő jellege; az irodalmi kritika feladata; vátesz- és zseniszerep az irodalomban; politikamentes és új témák a költészetben; a dalforma a 19. századi magyar és német poétikában; a biedermeier felélesztésének kísérlete; a személyesség szerepe az irodalomban; morál és esztétika összeegyeztetése az irodalomban, a német esztétika hatása a 70-es–80-as évek magyar irodalmában és Reviczky költészetében stb.)

5. Társadalomtörténeti háttér (a magyarországi asszimilációs csoportok és rangos személyek elriasztó avagy vonzó példája; egyes „nyelv-, vagy nemzetváltó” személyek analógiája: Hevesi Lajos, Rónay István – illetve pl. Toldy Ferenc, Herczegh Ferenc; a magyarországi németiség helyzete; a „magyarosítás” elleni harc az 1870–80-as években; Budapest nagyvárossá fejlődése; Budapest nemzetiségi összetétele és a város „el-magyarosodása”; a magyarországi zsidó bevándorlás keltette antiszemita érzelmek; a „dzsentrikérdés”; a tőzsdekrach alatti és utáni gazdasági pangás; a monarchikus birodalmi nemzettudat stb.)

Reviczkynek a német költői szerepvállalással való több éves kacérkodására szinte minden Reviczky-kutató adott valami hevenyészett és általában egyetlen s primér okozatra visszavezethető választ. Ám a német

Reviczky-szövegek és az ezzel kapcsolatos kéziratok levelek és dokumentumok közlésének hiányában, a szakirodalmi tévedések, az évtizedes-évszázados, öröklődő elírások őserdejében a többrétegű és megfontoltabb válaszadásra nem is adódhatott mód. Akik pedig valószínűleg a legtöbbet mondhattak volna erről: egyszerűen kegyeleti indokra hivatkozva és a túl közeli baráti-rokoni személyes kapcsolat okán gyakorlatilag nem adtak választ, mint például Koroda Pál; vagy közreadtak a nyelvválasztás néhány indokát megerősítő, illetve gyengítő, főleg történeti magyarázatul szolgáló adalékot, és korrektül listába vették, regisztrálták a nyomtatásban megjelent német verseket, mint például Farkas Gyula,⁵³ vagy a napi politikai helyzet örvényében csak részleges és az erre a kérdéskörre vonatkozó, itt-ott elejtett, hosszadalmas összeillesztésekből kirajzolódó képet nyújthattak, illetve a XX. századi ötvenes évek kozmopolita vitájának légkörében és kényszerű hangszerelésében fogalmazhatták meg, rejthették el válaszukat, mint Komlós Aladár.⁵⁴

A szöveganyag későbbi gondozói, kiadói pedig vagy nem találták meg a német verseket, mint S. Varga Pál,⁵⁵ vagy a textológiai elvektől merőben idegen indokokkal eleve kirekesztették a Reviczky-életműből, mint Németh G. Béla.⁵⁶

Az eddigi Reviczky-szakirodalom jobban vagy rosszabbul takargatott kérdése, azaz, hogy mi vihette, mi *kényszeríthette* Reviczkyt, hogy német versírássra adja a fejét, s az erre született szinte szégyenkező, felmentést kereső, ha nem éppen haragosan elutasító válaszok, illetve e kérdésnek az irodalmi kozmopolitizmus problémájával⁵⁷ való szakadatlan és kontroll nélküli egybemosása – úgy gondolom – nem vihetnek előbbre. A fennmaradt német Reviczky-szövegek publikálásával egyidőben sokkal inkább azon kell elgondolkoznunk s arra a kérdésre kell összeszedgetni a *változatos formájú, több nyelvű, sokszínű, többféle eredetű és szólamú* válaszdarabkákat, hogy a Reviczky-életrajz, a Reviczky vallotta esztétikai, filozófiai, morális rendszer, a korabeli történeti, gazdasági, etnikai, szociológiai és irodalmi viszonyok ismeretében – a logika szabályainak ellentmondva – Reviczky Gyula miért lett *mégis* magyar költő?

JEGYZETEK

1. A cikk készülő PhD-dolgozatom egyik fejezetének tömörített, több helyen eltérő szövegváltozata.
2. A leveleket betűhíven közlöm. Ettől az elvtől csak a vonatkozó névmások első betűjének egybeírásánál és a cz-k modernizálásánál tértem el.
3. Garamújfaluról – OSzK Kézirattára, Levelestár – Ha külön nem jelölöm, a levelek lelőhelye a továbbiakban ugyanez.
4. Keltezés és dátum nélküli levél, (Pozsony) 1874. január 1–25. közöttől.
5. Bár a lap megítélése a pozsonyi főgimnáziumban nem volt éppen kedvező, mint ahogy kitűnik abból a keltezés nélküli (1874-es) Korodalévléből is, amelyben egyik önképzőköri ismerősük véleményét továbbítja Reviczkynek, a volt pozsonyi diáknak: „Reviczky abba az »Erdély« című koszos lapba ír.”
6. Más közleményekben *Lajka nevenapján*, ill. *Lajka nevenapja* címmel.
7. Termékeny balassagyarmati költő. Verseit és röpiratait saját költségén adta ki és adta el.
8. A szóban forgó versszak – alatta az *Üstökös*béli „variáns”:
„S te szótlanul megértesz, / Csak nyújtod arcodat, / S pirulva bár, viszonozod / A lázas csókokat.”
- „S te szótlanul megértesz / Csak nyújtod arcodat, / S pirulva csak viszonozod / A kövér csókokat. (csakókat?)” – eredeti kiemelések.
9. Reviczky a rövid ékezetet nagyon gyakran hosszú vonással jelöli, valószínűleg a német írásbeli gyakorlat hatására.
10. Gáspár Imre (1854–1910), ez időben Reviczky egyik legbensőbb barátja.
11. Eredeti kiemelések. – Az eredeti kiemeléseket az idézetekben továbbiakban is mindig dőlt karakterek jelölik.
12. Más források szerint Jarosch.
13. Eredetileg a ciklus az *Üdvöske* címet viselte.
14. Reviczky, 1904, 6.
15. Dombi, 1906, 1019.
16. Ebben a fejezetben csak a Reviczky-levelek – illetve barátai leveleinek – egyértelműen ide vonatkozó részletei szerepelnek.
17. Koroda, 1891, 267.; Reviczky-kiadásainak bevezetői stb.
18. Koroda valószínűleg sosem olvasta eredetiben az *Üstökös*ben megjelent verset, hiszen mind korabeli leveleiben, mind későbbi visszaemlékezéseiben mindig a *Bolond Miskát* emlegeti. Koroda emlékezetét valószínűleg az csaphatta be, hogy Bartók

- Lajos, alias Don Pedrő az *Üstökös* addigi szerkesztője éppen ez idő tájt, 1873. december 7-én váltott lapot, s szerződött át a végnapjait élő *Bolond Miskához*.
19. Babits, 1911, I, 692–693.
 20. Ebben Reviczky nyilván tévedett, hiszen Ágai Adolf ekkoriban már a *Borszem Jankó* szerkesztője.
 21. Feleki, 1891, 349.
 22. Boruta Pál. Reviczky gyermekkori barátja. Diákéveik alatt színésznek készült, az 1880-as években Modor város polgármestere. Jellemzően németül leveleztek.
 23. Az első két mondat Komlós Aladár fordítása. In: Komlós, 1955/a, 14.
 24. Reviczkynek fennmaradt két, apró gyermek korában apjához írott, egyébként nagyon megható levele. Mindkét üzenet magyarul íródott.
 25. Scheiber-Zsoldos, 1972, 46.
 26. Milkó, 1966.
 27. Milkó, 1966, 118.
 28. Vö. pl. Reviczky 1874. június 1-jén Korodához címzett levelével.
 29. A Gáspár–Reviczky-viszonyról bővebben írok a PhD-dolgozatom e fejezetében.
 30. A *Jobábot* írja, s nagy sikert remél tőle. A levél előző lapján: „Kell mutatvány a regényemből? Ezt különben most pihentetem egy pár hónapig, hanem ép’ ma fejeztem be „Jobáb” második felvonását. Pályázom ezzel a darabbal. – (Hanem még titok!)”
 31. A *Romok* című, meg nem jelent, ma nem ismert regényről van szó. – A levél keltezése: Denta, 1877. jún. 18.
 32. Koroda sandán élcelődik is a dolgon egy dátum nélküli, 1874-es levelében: „És így küldöd el annak a pápaszemes, bizonyára türelmetlen öregúrnak a költeményeidet?”
 33. Pl. Gáspár Imre 1873. december 12-én Hajnikon kelt, Reviczkynek írott leveléből is kiderül a vers címe: „A »Freudenmädel’s Begräbniss« (!)-t tökéletesen elrontotta! Készakarva mondtam így. Akkor azt emeltem ki benne hogy főleg a kérlelhetlen *igazság* volt benne szép, megrázó, aminőt egy *Heine* sem mindig teremt; így egy *sentimentalis* pityergés lett belőle, aminőt gyakran írnak. Egy *sentimentalis* lotyó! Kérem, ne csábíttassa el magát a regényes »Frou-frouk« által! Hagyja úgy szép versét, amint első ihletettsége (alkalmasabb perc alkotásra, mint az, amelyben »javítani« szoktunk) súgta.” – A vers szövegét nem ismerjük.
 34. A vers szövegét nem ismerjük.
 35. A zárójelbe tett szavak áthúzva. Koroda nem javította át a teljes mondatot az új betoldásnak megfelelően.
 36. Keltezés nélkül, valószínűleg 1874 végéről, hiszen Reviczky – mint ahogy többször megírja Korodának –

1875 legelejére tervezte német verseskötetének kiadását. A terv meg-
hiúsult.

37. Paulovics, 1910, 42–43. – Paulovics a címzett személyére nem nyújt eligazítást, a levélrészletet közelebből nem datálja. A szövegkörnyezetből ítélve ekkoriban íródhatott. – A ma általam ismert Reviczky-levelekben ezt a passzust nem találtam.
38. Paulovics 1910, 44. – Paulovics a címzett személyére nem nyújt semmilyen támpontot, a levélrészletet közelebből nem datálja. A szövegkörnyezetből következtetve hihetőleg 1876 körül íródhatott. – A ma általam ismert Reviczky-levelekben ezt a mondatot nem találtam.
39. Reviczky későbbi szerelme.
40. A személyes találkozás okozta csalódás bizonyíthatóan köthető ahhoz a tényhez, hogy Reviczky betekintett Gáspár alkotómódszerébe, melytől teljesen megriadt (ezt hosszasan fejtegeti a 8 napos kirándulásról hazatérő írt, Korodának szóló levelében), s egy ekkoriban elkövetett Gáspár-csínyhez. Gáspár egy szlovák lapba küldött saját versei mellé a neki küldött Reviczky-fotográfiát mellékelte mint saját képmását. Bizonyíthatatlan, hogy mennyire játszott közre lelki eltávolodásukban az a közkeletű pletyka, miszerint Gáspár Imre a saját nemé-

hez vonzódott volna. Reviczky-szövegben nem találtam erre egyetlen szó utalást sem (egyébként ugyanígy soha nem tett megjegyzést egy későbbi, hasonló tapasztalatáról sem, mely Justh Zsigmonddal kapcsolatosan érte), de Koroda egy levelében nyilvánvalóan utal ilyesmire: „Még valamit Gáspárral. Büttner beszélt, hogy Csiba Lujzának nagyban udvarolt, s megküldte neki a bátkirálynő dalait (Gáspár 1872-ben megjelent verseskötete) parfümeflasli és fellelő levél kíséretében, melyben engedelmet kér tőle, hogy hozzá sonettekét írthasson – Ha nem pletyka, nagy komikum!” – Egy már idézett, kelet nélküli [1874] leveléből. – Elhidegülésüknek még számos indokáról tudunk, de ezekről a PhD-dolgozat más fejezeteiben esik szó.

41. Szász Károly (1829–1905) 1853-ban írott verse. A vers két női arcképről szól. Utolsó versszakának első és utolsó két sora: „ez hát az ördög? – felkiáltnak – / Egy angyalnál szebb női kép!” – „Egy szép asszony szívünknek angyal / És ördög egyaránt lehet.”
42. Reviczky szabadon idéz Szász Károly verséből (utolsó előtti vsz.).
43. S. Varga Pál – Paulovics könyve nyomán – két sort (1. vsz. 3–4. sor) adott közre az általa szerkesztett kötetben. Reviczky, 1996, 276.

44. A magánhangzók ékezetelési eltéréseit nem jelöltem, mivel német versről lévén szó, az ékezetek hosszúságáról rövidebbé nem bír jelentőséggel.
45. A Koroda-másolatban a lap jobb sarkán, bármiféle eligazító jelzés nélkül három alig olvasható verssor és pár olvashatatlan, áthúzott szó áll.
46. A Koroda-féle verzióban a sor áthúzza, alatta: „Noch war die Welt der Träume mein”.
47. A Koroda-másolatban: „Jajaj!”
48. A lap alja tépett, az utolsó sorok hiányoznak.
49. Feleki ezt a versszakot nem fordította le. Nem adja okát, így elképzelhető, hogy ezt a versszakot nem is ismerte.
50. A fejezet erősen rövidítve a terjedelmi korlátok miatt. Az alfejezet második bekezdése, mely itt csak felsorolássá zsugorodott, ott bővebben kifejtve.
51. Problémafelvetései, kérdései, adatai és Reviczkyre vonatkozó írásai végig nagyban előrelendítették munkámat. Segítségét ezúton is köszönöm.
52. Petőfi volt iskolatársa.
53. Farkas, 1927. – Farkas cikke megírása előtt Korodához fordult adatokért: „...az általam szerkesztett Gragger-émlékkönyvbe R. Gy. német költészetéről szeretnék írni. Ehhez kérem nagybecsű támogatását.” PIM Kézirattára V. 4735/4 – 1–3.
54. Pl. Komlós, 1955/a; Komlós, 1955/b; Komlós, 1955/c; Komlós, 1955/d; Komlós, 1956/a; Komlós, 1956/b.
55. Reviczky, 1996, 335.
56. Vö.: Reviczky, 1969, 2:505.: „Német nyelvű verseit nem közöljük. Részint azért, mert e sorozat újabb kori költőinknek eddig is csak magyar nyelvű szövegeit vette föl. Részint pedig azért, mert e német nyelvű versek, melyek nagyobb részt Reviczky ifjú éveiből valók, többségükben a kezdetlegest is alig haladják meg a nyelvi-művészi színvonal tekintetében. Nem vettük föl magyarról németre való fordításait sem. Ezek közül egyik-másik ugyan művészi színvonal tekintetében jobbnak látszik eredeti német verseinél, de a mértéket ezek is alig ütik meg.”; Reviczky, 1989, 43.: „Reviczky verses életművéből tehát ezúttal a félig még gyermekkori, kisszámú német nyelvű verskísérletét s ekkori s későbbi németre való fordításpróbálkozásait hagytuk ki, meg néhány oly verses elbeszélésének a tervét, amely sem számba vehető részeket, de még kikövetkeztethető elképzelést is alig nyújt. Úgy hisszük, mindkét fajtnak, azaz a német nyelvű kísérletnek is, s e szinte csupán csak szándéknál maradt elbeszéléstörödékeknek is, a már ismerteknek is s az esetleg még

előkerülőknél is szakfolyóiratokban s egy majdani Reviczky-monográfia függelékében a helyük.”

57. Reviczky híres-hírhedt cikke, a *Közmopolitikus irány a költészetben* 1885-ben, tehát több mint tíz évvel ké-

sőbb jelent meg. A két kérdéscsoportnak természetesen vannak átfedési területei, de az egymáshoz nem tartozó részek leválogatása és az időbeli keveredések tisztázása elkerülhetetlenül szükséges.